МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

РУДЕНКО ЯРОСЛАВА ВАСИЛІВНА

УДК 794.071.2(477.53)"1990/20"

ТВОРЧІСТЬ РАЇСИ КИРИЧЕНКО У КОНТЕКСТІ МУЗИЧНО-ПІСЕННОГО МИСТЕЦТВА ПОЛТАВЩИНИ

(кінець XX – початок XXI століття)

26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор, академік Національної академії мистецтв України
Безклубенко Сергій Данилович,
Інститут культурології НАМУ, провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, доцент
Фадєєва Катерина Володимирівна,
Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, професор кафедри загального та спеціалізованого фортепіано;

кандидат мистецтвознавства
Сєрова Олена Юріївна,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, доцент кафедри естрадного виконавства.

Захист відбудеться 28 грудня 2018 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розіслано 28 листопада 2018 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із основних завдань сучасного вітчизняного мистецтвознавства є ґрунтовне осмислення музично-пісенної спадщини, що дає змогу осягнути культурно-мистецький розвиток України, його інтеграцію в систему загальноєвропейського та світового культурного простору. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує набуток уродженки багатого на таланти Полтавського краю, народної артистки України Раїси Опанасівни Кириченко (1943–2005).

Творча особистість та виконавська майстерність Раїси Кириченко тільки деякою мірою висвітлені в незначній кількості наукових праць. Науковою цінністю для цього дослідження є дисертаційна робота Ю. Карчової «Українське народнопісенне виконавство в професійній музичній практиці останньої третини XX – початку XXI століть» (Харків, 2016), де, зокрема охарактеризовано складники сольного співу Раїси Кириченко: народнопісенну виконавську традицію (обробки народних пісень, авторські пісні в народному дусі); народно-академічну трансформацію (переважає в піснях, наближених до жанру романсу); естрадну манеру народнопісенного виконавства (авторські пісні в стилі поп-фольк).

Серед досліджень, не позбавлених мистецтвознавчого аналізу, заслуговують на увагу статті Н. Баландіної, О. Малахової, В. Осадчої, В. Осипенко, вміщені в збірнику наукових праць Полтавського педуніверситету «Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на покордонні XX–XXI століть» (Полтава, 2013), публікація В. Срібної «Творчість Р. Кириченко» («Музичне краєзнавство Полтавщини: від витоків до сьогодення», Полтава, 2009) та деякі інші. Проте ці розвідки мають переважно оглядовий характер та фрагментарні відомості про життєвий шлях і творчість співачки. Таким чином, вибір теми дисертації «Творчість Раїси Кириченко в контексті музично-пісенного мистецтва Полтавщини кінця XX – початку XXI століття зумовлений відсутністю в українському мистецтвознавстві цілісного дослідження доробку видатної мисткині.

Мета дослідження – з'ясувати значення творчості Раїси Кириченко для українського музичного мистецтва.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

– здійснити аналіз наукової літератури з теми дисертації;

– виявити й охарактеризувати джерельну базу дослідження;

– узагальнити науково-теоретичні та методологічні дослідження;

– охарактеризувати мистецький потенціал Полтавщини як соціокультурне підґрунтя творчого зростання Раїси Кириченко;

– розглянути основні етапи творчого шляху співачки;

– з'ясувати характерні риси виконавського мистецтва Раїси Кириченко;

– розкрити значення творчої діяльності Раїси Кириченко для культурно-мистецького життя Полтавщини та України.

Об'єкт дослідження – українське музично-пісенне мистецтво.

Предмет дослідження – творчість Раїси Кириченко як представника музично-пісенних традицій Полтавського краю.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс наукових методів, що дало змогу виявити основні культурно-історичні й ціннісно-смислові константи творчості співачки, охарактеризувати репертуар, розглянути історичну зумовленість, особливості становлення і трансформації її виконавської майстерності: *індукції, дедукції, аналізу, синтезу, джерелознавчий* – для опрацювання мистецтвознавчої бази дослідження; *культурологічний* – для з'ясування особливостей музично-пісенного мистецтва Полтавського краю кінця XX – початку XXI ст.; *мистецтвознавчий* – для розгляду мистецько-художніх аспектів творчості Раїси Кириченко; *біографічний* та *хронологічний* – для відтворення основних віх її життєвого і творчого шляху.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації

вперше:

– здійснено комплексне дослідження творчості Раїси Кириченко в контексті музично-пісенного мистецтва Полтавського краю кінця XX – початку XXI ст.;

– уведено в науковий обіг відомості про обставини професійного становлення Раїси Кириченко як творчої особистості, зумовлені, з одного боку, загальною атмосферою народного життя, а з іншого – мистецькими традиціями Полтавського краю;

– з'ясовано особливості виконавського мистецтва Раїси Кириченко, провідною рисою якого є народно-естрадний стиль виконавства, що характеризується специфічними вокальними прийомами («розщеплення», «глісандо», «обертоновий спів» тощо) у поєднанні з традиціями «степового співу» (розлогість, розкладеність на голоси тощо) та умінням імпровізувати на автентичній основі;

– визначено етапи творчої діяльності Раїси Кириченко;

– уведено до наукового обігу невідомі раніше архівні матеріали про співачку, а також інтерв'ю з її колегами й друзями, їхні спогади;

удосконалено:

– класифікацію репертуару Раїси Кириченко;

– знання про вплив традиційно-ментальних цінностей на пісенне мистецтво співачки, що знайшло відображення в її репертуарі, значну частину якого становлять обробки народних пісень, а також твори відомих композиторів і поетів-пісенників – представників музично-пісенного мистецтва Полтавського краю;

набули подальшого розвитку:

– відомості про прояви традиціоналізму у виконавській творчості Раїси Кириченко, що виражають загальнолюдські цінності (рідний дім, сім'я, мати й ін.);

– уявлення про зв'язок традиційних цінностей із пісенним мистецтвом, його жанровою системою, що відображає історично сформовані риси менталітету народу із властивими йому стереотипами національного світовідчуття та світовідношення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути корисними для культурологічних та мистецтвознавчих студій з проблем вокальної творчості, її стильових характеристик, а також для розвитку сучасної української культури з урахуванням регіональної специфіки. Матеріали дисертації можна використовувати у викладанні ряду дисциплін («Історія та теорія української культури», «Історія музичної культури України», «Музична регіоналістика» й ін.) у мистецьких навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі наукові положення, узагальнення й висновки належить авторові. Наукові публікації з теми роботи одноосібні.

Апробація матеріалів дослідження здійснювалась на міжнародних і всеукраїнських конференціях: Десятій Міжнародній науково-практичній конференції «Культурно-мистецьке середовище: творчість і технології» (Київ, 2017); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Другі наукові читання, присвячені пам'яті доктора історичних наук, професора О. І. Путра» (Київ, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національні культури в глобалізованому світі» (Київ, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське суспільство: основні виміри» (Київ, 2017); XXVII Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені Сергія Бураго (Київ, 2018).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладено в 11 одноосібних наукових працях, із яких 5 статей опубліковано у фахових виданнях, затверджених МОН України, 1 – у виданні, внесеному до міжнародних наукометричних баз, 5 праць мають апробаційний характер.

Структура та обсяг дисертації. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (415 найменувань), додаток. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, із яких 156 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** подано обґрунтування вибору теми дослідження, наведено дані про зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію, особистий внесок здобувача, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **Розділі 1 «Творчість Раїси Кириченко як предмет наукового осмислення»** здійснено аналіз наукової літератури, охарактеризовано джерельну базу та узагальнено науково-теоретичні й методологічні засади дослідження.

Підрозділ 1.1. «*Історіографія проблеми*» висвітлює результати аналізу праць науковців, які досліджували виконавську музично-пісенну творчість з погляду філософії культури та мистецтва (Ю. Афанасьєв, В. Бітаєв, М. Бровко), стилю, пізнавально-творчих засад, технологій і художньо-виражальних засобів музичного виконавства (Н. Гребенюк, Б. Деменко, Л. Касьяненко), техніки голосоведення (Л. Дмитрієв, О. Стахевич, Л. Христиансен), вокально-технічного розвитку співака (В. Ємельянов, Дж. Лаурі Вольпі) та ін.

Осмислення специфіки репрезентації української народної пісні у виконавській практиці Раїси Кириченко зумовило також урахування й узагальнення доробку, сконцентрованого етномузикологією в студіях таких учених, як В. Гошовський, О. Клименко-Крута, О. Мурзина й ін. Наукову зацікавленість викликали роботи із загальних питань естрадного вокального виконавства (Н. Дрожжина, М. Мозговий, Т. Самая, С. Чернікова), режисури (В. Зайцев) й естетики естради (А. Лебедєв, В. Олендарьов).

Зазначено, що праць, присвячених безпосередньо мистецтвознавчому аналізу творчості Раїси Кириченко, украй мало. При цьому відзначено поодинокі праці Ю. Карчової та В. Осипенко (виконавський стиль Раїси Кириченко), Р. Лоцман (сольне виконання української народної пісні), В. Срібної (творча індивідуальність), В. Осадчої (феномен Раїси Кириченко в контексті фольклорної спадщини Полтавщини). З'ясовано, що, розкриваючи один із аспектів мистецтва співачки, дослідники не вдаються до системного аналізу її творчої манери, виконавського стилю, особливостей репертуарно-

жанрової і тематично-образної палітри, архітектоніки виконання пісень, принципів добору репертуару, ставлення співачки до пісенного тексту, специфіки її етноідентифікації та ін.

У підрозділі 1.2. «*Джерельна база дослідження*» подано результати аналізу мемуарів Раїси Кириченко та праць біографічно-мемуарного характеру («Я козачка твоя, Україно: сповідь перед тими, кого люблю і для кого співаю» (Полтава, 2003); «Раиса Кириченко: "В детстве мама меня постоянно одергивала: "Чого ти кричиш? Співай тихенько"» («Факти», 2013)), відео- й фонозаписів, теле- й радіоінтерв'ю співачки, документальних фільмів про неї, музичних альбомів із записами її пісень, нотними записами, спогадів про мисткиню родичів, колег, шанувальників, збірників наукових конференцій. Теле- й радіоінтерв'ю із співачкою дали змогу проникнути в психологію її творчості, пізнати специфіку становлення виконавського професіоналізму. Фоно- й відеозаписи, що містять понад 200 пісень народного походження (стилізацій та сучасних), стали цінним матеріалом для дослідження манери співу Раїси Кириченко, психологічних і поведінкових особливостей виконання нею пісні. Використано й архівні матеріали Полтавської обласної філармонії (накази, розпорядження), які розкривають діяльність мисткині в складі цієї установи.

Проаналізовано також інтернет-сайти, котрі, попри те, що не зосереджені на мистецтвознавчому або культурологічному аналізі творчості співачки, містять істотні відомості про життєвий і творчий шлях співачки, її досягнення (фотографії, аудіо-записи пісень та ін.). У висновках до розділу підкреслюється, що попри малочисельність наукових досліджень творчості Раїси Кириченко та розпорошеність джерел вони все ж цілком достатні для здійснення дослідження та формулювання вірогідних суджень щодо культурно-мистецького значення її творчості.

У підрозділі 1.3. «*Мистецтвознавча регіоналістика у світлі наукової рефлексії*» узагальнено науково-теоретичні засади дослідження, методологічним підґрунтям якого є праці, проаналізовані в підрозділі «Історіографія проблеми», та комплекс наукових методів: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, джерелознавчий, культурологічний, мистецтвознавчий, генетичний, біографічний та хронологічний та ін. Розглядати музично-пісенну творчість Полтавського краю та Раїси Кириченко слід з урахуванням мистецтвознавчої регіоналістики, яка відзначається підвищеною увагою до різних історичних періодів побутування українського суспільства, актуалізацією необхідності вивчення невідомих раніше фактів та їх системного узагальнення в контексті культурно-історичного процесу. Попри це в українському мистецтвознавстві недостатньо вивчене питання ролі творчої особистості у формуванні підґрунтя українського музичного мистецтва, зокрема Полтавського краю,

що пов'язане з незначним в історично-часовому континуумі дистанціюванням від подій, необхідним для ретроспективного переосмислення минулого задля об'єктивної його теоретичної рефлексії. При цьому саме Полтавщина багато в чому визначила неповторний колорит творчості Раїси Кириченко, а більшість її пісень створено у співпраці із земляками – поетами й композиторами.

Вивчення мистецтва співаків вимагає врахування не лише ефекту від їх співу, а й виявлення принципів подання ними музичного матеріалу. Артист, якому притаманне щось типове, особливе, що виокремлює його серед інших (саме це є цінним за змістом, хоча й неподільним, замкнутим у собі та однобічним, за С. Людкевичем), у своїй творчості повинен керуватися об'єктивними критеріями художньої цінності мистецьких творів, розглядати її не лише як особистісну справу, а й як явище великої соціокультурної цінності. Відтак, вивчаючи творчість Раїси Кириченко, слід аналізувати не лише її голосові характеристики, а й високі духовні здібності, як-от широкий інтелект, серйозне розуміння мистецтва тощо, що актуалізує, зокрема, потребу з'ясування ролі творчої постаті співачки в культурно-мистецькому житті не лише Полтавського регіону, а й України загалом.

У Розділі 2 «Музично-пісенні традиції Полтавщини як підґрунтя творчого "визрівання" Раїси Кириченко» охарактеризовано особливості формування творчої особистості співачки, її вокального становлення у зв'язку зі специфікою народнопісенного та професійного мистецтва співу Полтавського регіону.

Підрозділ 2.1. «*Народна пісенність і професійне хорове мистецтво Полтавського краю*» висвітлює народнопісенну творчість і діяльність професійних хорових колективів Полтавщини як підґрунтя виконавського стилю Раїси Кириченко. Наголошено, що Полтавщина є осередком формування й розвитку знакової української співочої традиції, заснованої творчістю відомих кобзарів та лірників, народних співаків і професійних виконавців.

Одним із найглибших шарів народної поезії краю є календарно-обрядова пісенність – культурна спадщина, первісні зміст і форма якої переосмислювалися в процесі історичного розвитку. Широким спектром музично-поетичних засобів позначені веснянки, музична строфа яких переважно розвивається завдяки повторенню одного й того ж мотиву («Ой не стій, вербо, над водою»). Купальські, петрівчані пісні створені в одному «ключі» – зі спільними мелодіями і стабільною музично-поетичною формою («Ой петрівочка, мала нічка»). Стильові риси весільних пісень визначає їхня структура, основу якої складають слова-формули і формули-наспіви. Принципово важливе значення у виявленні давніх елементів у

весільних піснях має своєрідний багатоголосий склад ряду зразків цього пісенного типу. Багатоголосся весільних пісень Полтавщини, як і всієї календарно-обрядової творчості, переважно гетерофонне («Ой і крикнув орел, сидя на дубу»). Для необрядової лірики, що за кількістю записів становить основу народної пісенності Полтавського регіону, в цілому характерне значне розмаїття пісенної строфіки; іноді тип строфи важко визначити через значне варіювання складочислення, наявність значної кількості вставних слів та ритмічно-інтонаційного наповнення наспівів («Закувала зозуленька»).

З'ясовано, що саме в музичній мові ліричної пісні та пісні-романсу, у типових інтонаційних зворотах і формулах відбувається синтез народного і професійного виконавства. Таке поєднання простежено в репертуарі хорових колективів Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, в різні часи очолюваних В. Верховинцем, М. Фісуном, Г. Левченком, Г. Гнатенком, П. Лиманським. Завдяки їхній творчості традиції народного пісенного й хорового мистецтва Полтавщини стали виразним явищем українського музичного мистецтва у сфері народного та академічного хорового співу.

Мистецтво Раїси Кириченко закорінене в жанрову й обрядову системи пісенного фольклору, в народні способи інтонування та інтерпретації пісень. Стиль співачки виник внаслідок «інтонаційно-стильового добору» (Б. Асаф'єв) семантичних засобів фольклорних творів.

У підрозділі 2.2. «*Особистість і професіоналізація виконавського мистецтва Раїси Кириченко*» виявлено чинники формування життєвих і мистецьких пріоритетів співачки, етапи її творчого шляху та професійного становлення.

Зазначено, що реалізація специфічного творчого феномена, становлення вокальної мови та професіоналізація творчості мисткині обумовлені єдністю об'єктивних і суб'єктивних чинників формування її світогляду. Професіоналізм сольного виконавства Раїси Кириченко визначений її талантом, формуванням її як творчої особистості під впливом української ментальності, світоглядом, а також музично-пісенними традиціями рідного краю та еволюцією музичного мистецтва України.

У процесі аналізу виокремлено й розглянуто такі періоди творчості Раїси Кириченко: 1) 1960-ті рр. – початок творчої діяльності, етап набуття сценічного досвіду, пошук власного виконавського стилю; 2) 1970-ті рр. – зростання творчої майстерності завдяки виконавській практиці в різних колективах; 3) 1980-ті рр. – початок сольної вокальної кар'єри та співпраці з інструментальним ансамблем Полтавської філармонії «Чураївна»; 4) 1990-ті рр. – формування стилю поп-фольк; 5) 2000-ті рр. – сольні

концерти, активна благодійна, громадська, педагогічна діяльність, започаткування культурно-мистецьких заходів.

Зазначено, що ансамбль «Чураївна», створений з ініціативи співачки, став найбільш значущим у її творчості, а діяльність самого колективу – найвищим досягненням 1980-х рр. у мистецькому житті Полтавського краю, ознаменувавши новий етап у творчості не лише Раїси Кириченко, а й Полтавщини і всієї України. Згодом естрадна пісня у виконанні Раїси Кириченко, успадкувавши широке змістовне поле народної пісні та художні особливості її конструювання, стала органічним складником розвитку українського пісенного мистецтва.

У підрозділі 2.3. *«Репрезентація музично-пісенних традицій Полтавщини в репертуарі Раїси Кириченко»* розкрито особливості співпраці співачки з авторами її пісень (композиторами і поетами-пісенниками) – вихідцями з Полтавського краю в аспекті розвитку музично-пісенних традицій.

Досліджено, що, маючи неперевершені вокальні дані, мисткиня володіла непересічним художнім смаком стосовно репертуарного наповнення своєї сценічної творчості, котре передбачало досконалий підбір нею музично-пісенних творів для сценічного виконання. Серед найулюбленіших і чи не найбільш знакових композиторів для творчості Раїси Кириченко стали постаті О. Чухрая та О. Білаша; водночас вона виконувала й пісні інших відомих полтавчан – П. Майбороди, В. Карлаша, А. Лихошвая. Тривалий час Раїса Кириченко співпрацювала з поетом-пісенником Д. Луценком, пісні якого («Мамина вишня» та ін.) визнані найкращими поряд з такими шедеврами, як «Пане полковнику» (сл. Р. Кириченко, муз. Г. Татарченко) та «Два кольори» (сл. Д. Павличко, муз. О. Білаш). Для творчості названих діячів характерна інтерпретація українського пісенно-музичного фольклору; звертаючись до фольклору, автори музики та віршів, виконавці ставали не лише репрезентаторами українського традиційного поліфонічного підголосого співу, а й носіями духовності, народного світовідчуття, завдяки чому їхня співтворчість піднеслася до рівня етнознакових форм національної стилетворчості.

Наголошено, що саме культурно-мистецьке середовище Полтавщини, зокрема Глобино, наприкінці XX – початку XXI ст. стало найвпливовішим чинником формування творчої особистості Раїси Кириченко, її художніх пріоритетів, мистецького смаку, музичного професіоналізму та виконавського стилю.

Творчі досягнення Раїси Кириченко визначили три види чинників: когнітивні (інтелектуальні здібності, знання, вміння, особливий талант); оточення (соціокультурні, освітні); особистісні змінні чинники (внутрішня

мотивація, впевненість у собі, креативність), до яких варто також додати умови життя в минулому (рання соціалізація) та визнання її творчих здобутків. Поєднання естрадних, академічних і народнопісенних вокальних прийомів сприяло формуванню багатоманітного репертуару співачки. Неперевершене розмаїття репертуару – чи не основна ознака виконавства Раїси Кириченко.

У Розділі 3 «Експлікація пісенно-виконавської суб'єктивності Раїси Кириченко в мистецькій творчості» проаналізовано специфіку виконавського стилю співачки, зокрема нефольклорні ознаки ладогармонічної системи, а також розкрито значення Раїси Кириченко для культурно-мистецького життя Полтавського краю та України.

У підрозділі 3.1. «*Характерні особливості виконавського стилю Раїси Кириченко*» здійснено аналіз творчої манери співачки.

Встановлено, що виразною рисою художньої інтерпретації пісень мисткинею є значеннєва динамізація драматургії поетичного тексту («Два крила»), у чому особливо проявляється варіантний метод інтерпретації пісень як метод адаптації народної творчості в умовах, не властивих традиційному народному виконавству. Відповідно до законів сценічного мистецтва співачка, з одного боку, звертала увагу на збереження специфіки справжнього народного колориту, а з іншого – підсилювала роль художньо-образного первня, залучаючи всі засоби музичної й «позамузичної» виражальності до реалізації «художньої правди» та фабульної логіки значеннєвого розвитку твору («П'є журавка воду»).

З'ясовано, що у виконавському стилі Раїси Кириченко музичне й поетичне мислення переломлюються крізь призму художньої інтерпретації пісні і набувають образно-одухотвореної, варіантно-багатоплановой змістовної форми. Варіантний метод значеннєвого «конструювання» співу мисткині зумовлений змінами окремих елементів мелодії та комплексом виражальних засобів, що становлять музичну тканину твору. У виконавській манері Раїси Кириченко художня інтерпретація пісень грунтується на глибокому розумінні їхнього змісту, осмисленні ідеї й переживанні музично-поетичного образу. Імпровізаційний стиль мисткині, визначений методом сольної транскрипції багатоголосних пісень, пов'язаний з використанням вокальних прийомів за такими принципами: а) комбінування мелодійного варіанту пісні з окремими інтонаційними елементами основного наспіву та його підголосків; б) чергування мелодійних варіантів підголосків з мелодією основного наспіву. Для виконавського стилю Раїси Кириченко властива також закоріненість у народно-академічну манеру співу, яка характеризується поєднанням принципів одноregістрового (натурального, чистого)

грудного насиченого тембру (на основі народної української манери співу) з академічною практикою змішання регістрів та прикриття верхніх звуків діапазону.

У підрозділ 3.2. *«Неофольклорні ознаки ладогармонічної системи пісенної творчості Раїси Кириченко»* розкривається специфіка ладогармонічної системи пісенної творчості мисткині.

Виявлено, що інтонаційними моделями ладу у виконавському стилі Раїси Кириченко є «елементарні частки» ладових структур різної конфігурації, які утворюють звуковий матеріал і розбудовуються за своїми законами. Взаємодія двох антиподів – устою й неустою, що становлять собою наслідок тяжіння, є стимулятором руху, який виражає динаміку розвитку музичного мислення у творчості Раїси Кириченко. Якщо повернення до устою на сильні й відносно сильні долі сприяють чіткості музичної структури, то його подолання, навпаки, народжує ефект плинності, безперервності розвитку музичного мислення.

Риси нестійкості та мобільності ладотонального центру в співі Раїси Кириченко детерміновані його внутрішньою енергетикою, зосередженою саме в стрижневій основі ладового модуля – у його звуковій матерії. Через мобільну «роботу» пісенного регістру, що сприяє наповненню ладової оболонки модуля інтонаційно-звуковими компонентами, процесуальністю (за Б. Асаф'євим), відбувається спонтанність його розвитку, що простежується й історично. У контексті етногармонії в пісенній спадщині Раїси Кириченко з великою вірогідністю можна вести мову про своєрідний плюралізм – поєднання різних принципів музичного мислення, тобто про можливу варіативну присутність у музиці модального, ладотонального й тонально-гармонічного принципів. Принцип ладотональної організації в Раїси Кириченко супроводжують три типи тональних послідовностей: зіставлення, відхилення й ладова модуляція.

Ладогармонічна система співу мисткині визначається логікою монодійного розвитку: горизонтальним чинником і чинником гетерофонно-підголосного розвитку, породженого монодійністю. Такий розвиток виражений волею голосоведення, структурною і сонатною рівноправністю щаблів, спонтанними співзвуччями, що створює функціональність іншого порядку: виникає своєрідний ефект векторного «зсуву» і «змішання» вертикального й горизонтального параметрів ладу й гармонії. Саме тому в співі Раїси Кириченко із властивими їй ладовими функціями спостерігається виразна індивідуальність.

З'ясовано, що свобода голосоведення в пісенному виконавстві Раїси Кириченко проявляється завдяки розкутості мелодійного початку, котрий розбудовується за принципом орнаментального розспіву. Для

творчості співачки характерні мелодійні розспіви, в яких можлива подвійна затримка, супроводжувана перехрещуванням ладів і висхідним голосом, рух до зайнятого тону зі спадаючим вирішенням голосу. Принцип ладової остинатності, виражений за допомогою остинато, проявляється за допомогою фактури бурдонного типу. Остинатність, що домінує на рівні ладу, ритму, форми, виражає себе автономно, самобутньо й самодостатньо.

У підрозділі 3.3. «*Значення творчості Раїси Кириченко для культурно-мистецького процесу Полтавщини й України*» розглянуто виконавську, громадську та педагогічну діяльність мисткині в контексті її внеску в розвиток музично-пісенного мистецтва Полтавського краю та України.

Стверджується, що концертна й музично-просвітницька діяльність Раїси Кириченко та її колег наприкінці XX – на початку XXI ст. сприяла професіоналізації музичного життя і Полтавщини, і всієї країни, помітну роль у чому згодом відіграло увіковічення пам'яті співачки. Творчі досягнення мисткині продовжуються в широкому розмаїтті аматорських і професійних форм музично-мистецького життя, у діяльності музично-просвітницьких осередків і профільних навчальних закладів. Раїса Кириченко працювала викладачем на відділенні хорового співу та по класу вокалу в Полтавському музичному училищі ім. М. Лисенка, професором кафедри музики і співу Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Її учні (Наталія Шинкаренко й ін.) продовжують популяризувати музично-пісенну спадщину Полтавщини. Разом з О. Білашем у 2000 р. за підтримки управління культури Полтавської облдержадміністрації і Глобинської райради співачка започаткувала обласне культурно-мистецьке свято «Пісенне джерело». Пам'яті Раїси Кириченко присвячений Відкритий фестиваль-конкурс вокально-хорового мистецтва «Пісенні крила Чураївни» та ін. Співачка відіграла виняткову роль у розвитку української культури, формуванні національної свідомості, прищеплюючи відповідну ідентичність не одному поколінню українців.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз історіографії з проблеми дисертації визначив її теоретико-методологічну основу, а також засвідчив відсутність в українському мистецтвознавстві цілісної узагальненої роботи, присвяченої з'ясуванню особливостей творчості Раїси Кириченко в контексті музично-пісенного мистецтва Полтавщини кінця XX – початку XXI ст. У процесі дослідження виявлено лише окремі аспекти вивчення майстерності Раїси Кириченко в

роботах Ю. Карчової, Н. Баландіної, Р. Лоцман, О. Малахової, В. Осадчої, В. Осипенко, В. Срібної та ін. Опрацьовано значний масив різних джерел (мемуарні, документальні, історико-біографічні, публіцистичні, електронні), а також неопубліковані архівні матеріали, інтерв'ю, які об'єктивно висвітлюють творче становлення співачки у зв'язку з мистецькими традиціями рідного краю.

2. Окреслено науково-теоретичні й методологічні засади дослідження, узагальнено особливості мистецтвознавчої регіоналістики, з використанням яких здійснювалась робота. Зазначено, що врахування специфіки музично-пісенного мистецтва окремих регіонів та їхнього внеску в розвиток національної культури є не лише назрілим напрямом досліджень, а й стає потужним джерелом для концептуалізації уявлень про особливості української культури загалом.

3. Охарактеризовано мистецький потенціал Полтавщини (народна пісенна творчість, професійне хорове мистецтво й ін.) як соціокультурне підґрунтя творчого зростання Раїси Кириченко. Співпраця мисткині з вихідцями з Полтавщини – композиторами (О. Чухрай, О. Білаш, В. Верменич, П. Майборода, В. Карлаш, В. Якубович), поетами-пісенниками (Д. Луценко А. Лихошвай, М. Ляпаненко, М. Бойко), звукорежисерами (С. Єгоров, П. Сливка) й ін. спостерігається, зокрема, в інтерпретації українського пісенно-музичного фольклору: вони свідомо поширювали українські вокальні традиції, фактично заснувавши українські сценічні музично-пісенні студії, а їхня співтворчість піднеслася до рівня етнознакових форм національної стилетворчості.

4. У творчості Раїси Кириченко виокремлено й розглянуто такі періоди:

1) 1960-ті рр. – початок творчої діяльності, етап набуття сценічного досвіду і вдосконалення мистецтва вокального співу, пошук власного виконавського стилю, а також початок співпраці з Черкаським хором, виконання переважно народних пісень та їхніх обробок;

2) 1970-ті рр. – співпраця Раїси Кириченко з різними оркестрами, вокальними колективами, українськими піснярами й композиторами, зокрема вихідцями з Полтавщини (О. Білаш, Д. Луценко, П. Майборода та ін.), запис пісень, офіційне визнання таланту (у 1973 р. присвоєно звання заслуженої артистки, а в 1979 р. – народної артистки УССР);

3) 1980-ті (переломні) рр. – початок сольної вокальної кар'єри (твори відомих українських поетів-пісенників і композиторів), виступи у супроводі фольк-ВІА «Росава» Черкаської філармонії в Україні та за кордоном, початок співпраці з інструментальним ансамблем Полтавської філармонії «Чураївна»;

4) 1990-ті рр. – початок формування стилю поп-фольк;

5) 2000-ті рр. – сольні концерти, активна благодійна, громадська, педагогічна діяльність, започаткування культурно-мистецьких заходів.

5. На формування виконавського стилю Раїси Кириченко суттєво вплинули духовний набуток «малої» батьківщини, утілений у традиціях і зафіксований у музично-знакових системах, та культурно-мистецьке середовище Полтавською краю кінця XX – початку XXI ст.

6. Пісенний спадок Раїси Кириченко дає підстави розглядати її постать як символ українського етноспіву на українській естраді. Незважаючи на жанрові відмінності між естрадним, народним та академічним співом, виконавський стиль та форма сценічного подання пісенного матеріалу, пошуки співачкою сольно-сценічного еквівалента виконання фольклорних творів призвели до зближення цих жанрів у її творчості, інтерпретації на естраді музичного твору, який має виразні ознаки народнопісенної традиції. Всі три манери її сольного співу поєднують основні виконавські категорії, найбільш повно представлені в пісенно-фольклорних матеріалах: імпровізацію, інтонацію та інтерпретацію.

7. Народно-естрадний стиль співу Раїси Кириченко визначено як комплекс вокально-технічних і виконавських засобів, серед яких: особливі способи вокалізації і фонації, характерна манера звуковидобування, що дає змогу експериментувати з вокальними прийомами на основі поєднання мовленнєвої позиції, розгалуженої звукової палітри та народної манери інтонування. Раїса Кириченко вдало поєднувала степову однорегістрову техніку співу з академічними принципами прикритого «купольного» вокалу з участю всіх резонаторів, демонструючи народно-академічну та естрадну трансформації народнопісенної виконавської творчості. Естрадна пісня у виконанні Раїси Кириченко, успадкувавши широке змістовне поле народної пісні, особливості її конструювання та звучання, стала ознакою нового етапу розвитку не лише творчості мисткині, а й музично-пісенного мистецтва України.

8. Зазначено, що принцип ладотональної організації в пісенній спадщині Раїси Кириченко супроводжують три типи тональних послідовностей: зіставлення, відхилення та ладова модуляція. Ладогармонічна система співу Раїси Кириченко визначається логікою монодійного розвитку: горизонтальним чинником і чинником гетерофонно-підголосного розвитку, породженого монодійністю. Такий розвиток виражений волею голосоведення, структурною і сонатною рівноправністю щаблів, спонтанними співзвуччями, що створює своєрідний ефект векторного «зсуву» і «змішання» вертикального й горизонтального параметрів ладу та гармонії.

Прояв різних компонентів ладогармонічної системи у творчості Раїси Кириченко виявляється в умовах існування логічних закономірних

зв'язків, іманентних горизонтальному руху голосу, що проступає досить виразно у дослідженні регіональної манери народного виконавства, яка відображає традиції імпровізаційного інтонування у межах регіональних вокальних норм Полтавщини. Для співачки характерні мелодійні розспіви, в яких можлива подвійна затримка, супроводжувана перехрещуванням ладів і висхідним голосом, рух до зайнятого тону зі спадаючим вирішенням голосу. Крім того, співачка узагальнювала семантику інтонаційно-виразних засобів музичної мови, структури, форми й змісту пісень у художній інтерпретації, що можна розглядати як прояв новаторства у виконавському стилі. Саме поєднання цих ознак художньо-виконавської майстерності співачки виявляє характерну властивість її вокальної манери – артистизм. Раїсу Кириченко справедливо можна вважати засновником «театру сольної пісні», «театру одного актора». Вона могла створювати й гротесково-гумористичні, і ліричні, і героїко-драматичні образи в піснях різних жанрів і стилів.

9. До свого репертуару Раїса Кириченко вводила пісні, які мали характерно-специфічні ознаки національного пісенного мистецтва. У художньо-цілісному, логічно завершеному виконанні пісні вона не лише акумулювала найкращі здобутки українського пісенного мистецтва, а й зверталася до найвиразніших властивостей елементів музичної мови, які сприяють найбільш точному розкриттю художнього задуму пісні – як результату творчого генія і композитора, і автора слів, і виконавця. Таке дифузне взаємопроникнення різних сфер професійної вокальної музично-пісенної творчості (виконавської, пісенної та композиторської) формує своєрідну метасистему, яка надає мистецьким і культуротворчим процесам рис етнознаковості.

Трансформацію репертуару Р. Кириченко у процесі її професійного становлення з урахуванням критеріїв методологічного прийому Ю. Карчової представлено такою типологією: обробки народних пісень («В кінці греблі шумлять верби», «Ой, купила півня», «Ой на горі два дубки» та ін.); пісні у народному стилі («Бабине літо», «Батьківська оселя», «Була собі Марієчка», «Вареники», «Від весни – до літа», «Два кольори», «Диво всепрощеної любові», «Дівочий сон», «Доля Вкраїни», «Дорога до матері», «Дорога спадщина», «Королева балу», «Мамина вишня» та ін.); пісні, наближені до романсу («Гірка покара», «Доля у нас – два крила», «Кущ осінньої калини», «Явір і яворина», «Не та ружа»); пісні у стилі поп-фольк («Ой там у полі тополя», «Ой у полі три тополі», «Прилетіла зозуленька», «Святий вечір» та ін.).

10. Характерне для кінця XX – початку XXI ст. відновлення народнопісенних музично-стилістичних норм відобразилося в роботі співачки з фольклором, проявившись у розширенні естетичних поглядів,

новому тлумаченні жанрів і форм, засвоєнні різних виконавських технологій. Трансформація співачкою авторських текстів виражена у привнесенні в музично-поетичний зміст пісні елементів, типових для фольклорного пісенного інтонування (огласовка приголосних, мовні інтонації, народні вокальні прийоми). Поєднання фольклорних інтонаційних елементів із композиторською мелодією сприяло наближенню майже всіх пісень Раїси Кириченко до народної пісенно-музичної стилістики. Подібна стилізація є органічною; методи, застосовувані співачкою, далекі від зовнішньої, формальної, так званої «лубочної» виразності. Специфіка її вокальної майстерності проявляється в діалектичній єдності чуттєво-вільної та образно-конкретної сфер, характерної для сучасних стилів вокальної творчості.

11. З'ясовано значення творчості Раїси Кириченко для культурно-мистецького життя Полтавщини та України, яка не тільки демонструє кращі українські народні традиції, а й прищеплює відповідну ідентичність прийдешнім поколінням українців, відіграє важливу роль для збереження автентичності української культури й розуміння першооснов нації. Виконувані твори, як і система їх відбору співачкою, свідчать про прагнення Раїси Кириченко втілити на сцені й донести до слухача найкращі здобутки національного народнопісенного мистецтва, що є важливим для розуміння української ідентичності, та суспільний характер вокальної майстерності співачки.

Результати дисертації, не вичерпуючи всіх аспектів її теми, визначають перспективи подальшого дослідження і виконавської майстерності Раїси Кириченко, і творчості інших діячів українського музично-пісенного мистецтва.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Руденко Я. В. Творчість Раїси Кириченко як унікальна форма українського мистецтва // Вісник КПУКіМ. Серія «Мистецтвознавство». 2014. Вип. 31. С. 92–98.

2. Руденко Я. В Особливості голосоведення Р. Кириченко // Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство». 2015. Вип. 32. С. 81–87.

3. Руденко Я. В. Аналіз репертуару Р. Кириченко (жанрово-стильовий аспект) // Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство». 2015. Вип. 33. С. 114–123.

4. Руденко Я. В. Творчість Раїси Кириченко у контексті музичного феномена Глобино // Вісник Національної академії керівник кадрів культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство». 2017. № 1. С. 175–179.

5. Руденко Я. В. Науково-теоретичні засади дослідження творчості Р. Кириченко // Культура і сучасність: альманах НАКККіМ. 2017. Вин. 4. С. 159–164.

Стаття у виданні, внесеному до міжнародних наукометричних баз

6. RudenkoYa. V. Raisa Kyrychenko creativity in the art paradigm of ukraine // European Journal of Arts, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2017. № 1. P. 48–52.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Руденко Я. В. Музично-пісенна Полтавщина у мистецтвознавчих дослідженнях // Другі наукові читання, присвячені пам'яті доктора історичних наук, професора О. І. Путра : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., 20 листопада 2016 р., м. Київ. Київ, 2017. С. 107–111.

8. Руденко Я. В. Інтерпретація поняття творчості особистості у працях представників соціогуманітарного знання // Національні культури в глобалізованому світі : матеріали Всеукр. наук.-практич. конф., 6–7 квітня 2017 р., м. Київ. Київ, 2017. С. 277–279.

9. Руденко Я. В. Наукова рефлексія поняття творчої особистості // Конференции Руснаука: Наука без границ–2017: Музыка и жизнь. URL : www.rusnauka.com/11_NBG_2017/MusicaAndLife/5_223971.doc.htm

10. Руденко Я. В. Інтерпретація як стильова особливість виконавства Р. Кириченко // Культурно-мистецьке середовище: творчість та технології : матеріали Десятої Міжнар. наук.-практич. конф., 20 квітня 2017 р., м. Київ. Київ, 2017. С. 69–71.

11. Руденко Я. В. Неофольклоризм у пісенній творчості Р. Кириченко // Українське суспільство: основні виміри : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25 травня 2017 р., м. Київ. Київ, 2017. С. 95–97.

АНОТАЦІЯ

Руденко Я. В. Творчість Раїси Кириченко у контексті музично-пісенного мистецтва Полтавщини (кінець XX – початок XXI ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури України, Київ, 2018.

У дисертації вперше в українському мистецтвознавстві здійснено комплексне системне дослідження особливостей формування особистості і творчої діяльності Раїси Кириченко у зв'язку із регіональною специфікою музично-пісенного мистецтва Полтавського краю.

На основі комплексного вивчення джерел (наукові, мемуарні, архівні, історико-біографічні, публіцистичні, електронні ресурси, інтерв'ю, спогади) в історичному й теоретичному аспектах охарактеризовано мистецький потенціал Полтавщини (традиції народної пісенності та професійного хорового мистецтва й ін.) як соціокультурне підґрунтя професійного становлення Раїси Кириченко. Виокремлено й розглянуто основні етапи творчого шляху співачки, висвітлено її репертуар, характерні ознаки вокальної майстерності, неофольклорні риси виконавського стилю, з'ясовано значення творчості Раїси Кириченко для культурно-мистецького життя Полтавщини й України.

Ключові слова: Раїса Кириченко, музично-пісенне мистецтво Полтавщини, вокальна творчість, творчість.

АННОТАЦИЯ

Руденко Я. В. Творчество Раисы Кириченко в контексте музыкально-песенного искусства Полтавщины (конец XX – начало XXI в.). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой ступени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 «Теория и история культуры». – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство культуры Украины, Киев, 2018.

В дисертации впервые в украинском искусствоведении совершено комплексное системное исследование особенностей формирования личности и творческой деятельности Раисы Кириченко в связи с региональной спецификой музыкально-песенного искусства Полтавского края.

На основе комплексного изучения источников (научные, мемуарные архивные, историко-биографические, публицистические, электронны ресурсы, интервью, воспоминания и др.) в историческом и теоретическом аспектах охарактеризировано художественный потенциал Полтавщины ка социокультурную базу профессионального становления Раисы Кириченк (традиции народной песенности и профессионального хорового искусства творческое содружество с земляками-полтавцами – мастерами разных видо искусства).

Выделены и рассмотрены основные этапы творческого пути Раисы Кириченко. Освещено формирование ее личности в разрезе биографии, в частности влияние духовного наследия «малой» родины воплощенного в традициях и зафиксированного в музыкально-знаковых системах, а также культурно-художественной среды Полтавского региона конца XX – начала XXI в.

Профессионализация исполнительской манеры Раисы Кириченко объясняется сотворчеством с поэтами-песенниками (Д. Луценко, А. Лихошвай, М. Ляпаненко, М. Бойко), композиторами (А. Чухрай, А. Билащ, В. Верменич, П. Майборода, В. Карлащ, В. Якубович), звукорежиссерами (С. Егоров, П. Сливка), которые учитывали ее склонность к исполнению народных песен, а впоследствии композиций в стиле фольк-поп (они основали украинские сценические музыкально-песенные студии и их сотворчество поднеслось до уровню этнознаковых форм национального стилетворчества), а также сотрудничеством с различными инструментальными ансамблями, работой в составе народного хора, в филармонии, преподавательской деятельностью и др.

Определены эстетические приоритеты певицы, которые играли существенную роль в выборе репертуара, ее творческого становления как основательницы украинской школы неофольклорного пения, выявлено значение творчества Раисы Кириченко для культурно-художественной жизни Полтавщины и Украины.

Ключевые слова: Раиса Кириченко, музыкально-песенное искусство Полтавщины, вокальное творчество, творчество.

SUMMARY

Rndenko Y. V. Creativity of Raisa Kyrychenko in the context of music and song art of Poltava region (the end of the XXth – beginning of the XXIst cent.). – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the Candidate degree in Art Studies in speciality 26.00.01 "Theory and History of Culture". – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2018.

In this thesis, for the first time in Ukrainian art studies, a comprehensive systematic study of the peculiarities of personality formation and creative activity of Raisa Kyrychenko is carried out in connection with the regional specificity of music and song art of Poltava region.

On the basis of a comprehensive study of sources (scientific, memoir, archival, historical and biographical, journalistic, electronic resources, interviews, memoirs), in the historical and theoretical aspects, the artistic potential of Poltava region (traditions of folk song and professional choral art, etc.), as social and cultural basis of Raisa Kyrychenko's professional formation. The main stages of the singer's creative way are defined, her repertoire, characteristic features of vocal skills, neofolklore features of the performing style are highlighted, the significance of Raisa Kyrychenko's creativity for the cultural and artistic life of Poltava region and Ukraine are found out.

Key words: Raisa Kyrychenko, musical and song art of Poltava region, vocal creativity, creativity.

Підп. до друку 26.11.2018. Формат 60x84 1/16. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 0,9. Зам. 285. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.